

РЕЦЕНЗИЯ

от Доц.д-р Минко Стоев Хаджийски – ВТУ „Св.Св.Кирил и Методий” на дисертация на Ганка Йорданова Иванова на тема **„Нагласи на българската и арабската жена към сключване на брак и раждане на деца в епохата на глобализация”**, представен за придобиване на образователна и научна степен „доктор по психология”, по научна специалност „3.2. Психология”

Актуалност и значимост на разработвания научен проблем

Бракът винаги е бил една от изконните човешки ценности във всички времена след първобитния промискуитет. Независимо от неговите проявления, традиционни, религиозни и нормативни различия през историческите епохи и в многото култури, той се запазва като основа на най-важното социално образувание – семейството. Причините за това могат да се търсят в различни насоки, но две са безспорни: Еволюционно-генетическите, свързани със запазването на вида и емоционалните, свързани с любовта между индивидите и нуждата от нейното продължаване и реализиране в различни социални дадености.

Днес в условията на модерност и напредваща глобализация, нагласите спрямо брака се променят, както в страни с утвърден либерализъм, така и в такива, които са в състояние на ценностна трансформация, но и в страни с установени твърди културни и религиозни традиции.

Обединените арабски емирства, като част от ислямската културно-религиозна общност изглежда и е логично да се причисляват към последните. Но станалите значителни социално-икономически и политически промени от 70-те години на 20 в. водят и до модуляции в ценностните нагласи, включително и тези, свързани с брака, семейството и децата.

От друга страна у нас в следствие на фундаменталните политически и социално-икономически промени от 90-те години, ценностите също са подложени на изменения, засягащи различни области на живота, включително и тези свързани с брака и семейството. Преходът от традиционно-битовото и колективистично - идеологизирано отношение към свободно-либералното, свързано със западните индивидуалистични менталитет и култура, безспорно създава условия за своеобразна флукутация на нагласите, резултираща в промяна на редица свързани с тях атитюди.

Сравнителният анализ на тези две тенденции от психологическата им страна е доста трудна изследователска задача. Това придава актуална значимост на труда и предполага неговия приносен характер.

Дисертацията е в обем от 300 страници без приложенията. Използвани са 65 литературни източника, от които 21 на кирилица и 44 на латиница, както и 29 от интернет – ресурс.

Оценка на научно-приложните резултати и приноси на дисертационния труд

Дисертацията на Ганка Иванова има следните по-значими приноси резултати и достойнства:

1. Разгледани са и описани подробно и задълбочено функциите на брака и семейството, включително определения, предпоставки за удачност и влияния на религията. Добро впечатление прави не само позоваването на литературни източници, но и на собственото изследване и наблюдения.
2. Представени са достатъчно и изчерпателно основните теории, касаещи семейството и неговото функциониране, като акцентът естествено е поставен на тези с психологическо значение и съдържание (транзакционна, системна, психоаналитична, ситуационна). Не случайно същите са основа на съвременните семейни психотерапии. Направена е връзка между теоретичните и изследователски подходи и собствената методика за изследване.
3. Основателно е акцентирано на ценностните подходи и теории (Рокич, Инглекхард, Щварц), с оглед на голямото значение на ценностите като основа на мотивацията за брак. Показано е различното им присъствие в отделните общества и култури, включително разликите между колективистичните и индивидуалистичните, както и влиянието на глобализацията за тяхното редуциране. Важен психологически аргумент е изтъкнатото наличие на съзнавани и несъзнавани ценности и аргументирането на съответен изследователски инструмент.
4. Направен е пространен исторически, народопсихологически и социологически преглед на отношението към брака и децата в различните периоди на съществуване на българската нация от доосвободенска България до наши дни. Показан е процесът на промяна следствие на еманципацията на жената, емиграционните и глобализационни влияния. Очертана е ролята на БПЦ и традиция. Определено достойнство на работата е правенето от авторката на връзки между съдържанието и изследователските си задачи. Направените изводи са ясни, конкретни и съпоставими.
5. Подробен и интересен анализ е направен на отношението, традициите и фактическото положение на брачната институция в емиратското общество. Изтъкнати са спецификите, произтичащи от арабската култура и тези, свързани с модерните влияния

включително на глобализацията. Принос за изследването в контекста на темата са такива изводи, свързани с откриването на нефтените находища и съответните социално-икономически последици. Заслужава да се отбележат намаляването на ролята на мъжа и увеличаването на заетостта и образованието на жените, както и навлизането на огромен брой чужденци, водещо до икономически и демографски промени. Изводите, които докторантката прави относно брака са категорични и показват предвиждането на емиратското общество към своеобразна модерност за сметка на доминирането на традицията. Същите се свързват с издигнатите хипотези.

6. Самото изследване е поставено правилно с ясно определена цел, задачи, хипотези и удачно подбрана методика, която отговаря на психо-социалния му характер. Удачен в случая е похватът за съчетаване на изследване на съзнателните атитюди и несъзнаваните нагласи, идващи вероятно от колективното безсъзнателно. Извадката е добре подбрана по възраст и балансирана между двете култури. Добро впечатление прави обстоятелството, че проверката на хипотезите се свързва със съдържанието на предходните глави, което придава цялостност на труда.
7. Най-голямото достойнство е сравнителният анализ на резултатите от анкетния метод и този на незавършените изречения. Същият показва както различия, така и сближаване на отношението към брака като ценност и социална реалност при жените от двете култури. Много показателни за влиянието на глобализацията са такива констатации като близките проценти на считащите бракът за отживелица, както и тези считащи го за най-важното и свещено нещо. Интересен е фактът, че в направеното крос –валидиране между резултатите от двата метода има съвпадение между съзнаваното отношение към децата от анкетата и несъзнаваното от метода на незавършените изречения. Например при първия (въпрос 18 от анкетата) то е показано съответно с 23% при българките и 15% при арабките, при втория метод (второ недовършено изречение) съпадението е пълно 11% и при двете извадки. Същото се наблюдава и при продължаването на петото изречение. Това говори за сближаване на нагласите на нагласите, въпреки хипотетично допуснатите области на различия. Оценявам го като достойнство на изследването, чиито резултати не се ограничават само до проверка на хипотезите и очевидно кореспондират с идеята за влияние на глобализацията. Същите се доказват убедително в направените изводи и заключение.

8. Като достойнство може да се отбележи, че табличното и графично представяне на резултатите е успоредно с текста на анализа, което при сравнителните изследвания подходящо с оглед по-доброто разбиране от читателя.

Критични бележки

По същностни страни на основните тези и тяхното доказване в дисертацията нямам критични бележки. Някои резултати и изводи се нуждаят от допълнително обяснение в смисъл на евентуална причинност: Например фактът, че българските изследвани жени не споменават „образованост“ като основание за избор на брачен партньор за разлика от емиратските (10%), едва ли е резултат само на „големи социални различия“, а може и на ценностни такива. Същото се отнася и за влиянието на религията при формиране на отношението към брака в двете изследвани култури, където различията са показани, но причинно недообяснени.

Тъй като докторантката, както беше споменато е очертала ролята на БПЦ в исторически и традиционен контекст, интересно е да се види сегашното ѝ присъствие като фактор на отношението към брака и свързаните с него атитюди.

Заклучение

В заключение намирам, че дисертационният труд на Ганка Иванова **„Нагласи на българската и арабската жена към сключване на брак и раждане на деца в епохата на глобализация“** е интересен, оригинален и задълбочен. Поставен е на основата, както на добре замислено и изпълнено изследване, така и на интерпретацията на различни източници и фактология. В съдържателен план определено надхвърля психологическото значение в един по-широк социологически и културологичен дискурс. Считам, че отговаря напълно на изискванията за придобиване на образователната и научна степен „доктор по психология“ и препоръчвам на членовете на уважаемото жури да гласуват положително.

25.07. 2015 г.

ПОДПИС:

/Доц. Д-р Минко Хаджийски/